

GERÇEĞİN TAHAKKÜMÜ: FEYERABEND, BELLARMİNE VE GALİLEO

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 76, Kış 2022, ss. 211-226.

Geliş Tarihi: 18.04.2022 | Kabul Tarihi: 25.11.2022

Ünsal ÇİMEN*

Giriş

Paul Feyerabend'in *Galileo ve Gerçeğin Tahakkümü* (*Galileo and the Tyranny of Truth*) başlığı altında yayımlanmış konuşması, Galileo'ya yapılan çok büyük bir haksızlık olarak kabul edilebilir. Nitekim, 1992 yılında Papa II. John Paul dahi Galileo'ya karşı o dönemdeki Kilise'nin ve teologların haksızca davrandığını şu sözleri ile ifade etmiştir:

O dönemin teologlarının hatası... fiziksel dünyanın yapısına dair anlayışımızın bir şekilde Kutsal Metin'in lafzi anlamınca dayatıldığını düşünmekte... Gerçekte, Kutsal Kitap fiziksel dünyanın ayrıntılarıyla ilgilenmez. Bilginin iki erişim alanı vardır, ilkinin kaynağı vahiydir, diğeri ise aklın kendi gücü ile keşfedebileceği alandır... Bunların her birine uygun yöntemler gerçekliğin farklı yönlerini ortaya çıkarmayı mümkün kılar.¹

Papa II. John Paul'un buradaki ifadesinde, dikkat çekici üç husus bulunmaktadır. İlk olarak o dönemdeki Kilise'nin, Kutsal Kitap'ın lafzi yorumunda ısrarcı olması bir hata olarak gösterilir.² Nitekim Galileo, Güneş Merkezlilik'le ilgili olarak Kutsal Kitap'ın mecazi bir yorumunu yapmıştır. İkinci olarak

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü. ORCID: 0000-0003-0575-6053, e-mail: u.cimen@alparslan.edu.tr

- Akt. Peter H. Hodgson, *Theology and Modern Physics*, (Aldershot: Ashgate Publishing, 2005), 12.
- Michael H. Shank'in de Galileo'nun suçlanmasında o dönemdeki Kilise'nin –Aziz Aquinas ve Aziz Augustinus'tan farklı olarak– Kutsal Kitap'ın lafzi yorumunda ısrarcı olmasının öneminden bahsettiğini görüyoruz, bkz. Michael H. Shank, "That the Medieval Christian Church Suppressed the Growth of Science", *Galileo Goes to Jail and Other Myths about Science and Religion*, ed. Ronald L. Numbers (Cambridge, Harvard University Press, 2009), 19.

Kutsal Kitap'ın asıl amacının fiziksel dünyayı öğretmek olmadığı ifade edilir. Bu görüş de Galileo'nun Kilise'ye yaptığı itiraz ile uygun düşmektedir. Zira Galileo, Kutsal Kitap'ın asıl amacının ahlaki olduğunu ifade etmiştir. Son olarak bilginin iki kaynağından bahsedilir. Bu kaynaklardan ilki fiziksel âlem yani Tanrı'nın eseridir ki bilim yoluyla bilinebilir. Diğer kaynak ise Kutsal Kitap ya da vahiyler, yani Tanrı'nın sözleri üzerinedir. Papa II. John Paul, bu iki alanın, gerçekliğin farklı yönlerini bize ifşa ettiğini dile getirmiştir. Bilginin bu iki kaynağı, aşağıda görüleceği üzere –Feyerabend'in iddiasının aksine– Galileo tarafından da benimsenmiştir çünkü o da Kutsal Kitap'ın fiziksel dünya ile çelişmeyeceğine inanmaktadır. Dolayısıyla Galileo'nun da gerçekliği sadece bilimsel olarak oluşturmaya kalkışmadığı söylenebilir.

Papa II. John Paul'un Galileo'ya bu yüzyılda gösterdiği olumlu yaklaşımı göstermeyen Feyerabend; Galileo'yu, düşüncelerini başkalarına zorla dayatan birisi olarak tanımlamıştır. Galileo'yu bir zorba olarak niteleyen Feyerabend, dönemin Kilise'sinin ve Kardinal Robert Bellarmine'in Galileo'ya yaklaşımlarını ise bir zorbaya direnen özgürlük savaşçıları gibi resmetmiştir.

Kardinal Bellarmine, Galileo cezalandırılmadan önce ölmüştür fakat Galileo'ya Kilise tarafından 1616 yılında ilk uyarının verildiği sıralarda Kopernik Modeli'nin ancak bir hipotez olarak ele alınırsa kabul edilebileceğini, fakat bu modeli gerçekliğin doğru bir yansıması olarak görmenin Kutsal Kitap ile çelişmek anlamına geldiğini, bu yüzden de sapkın bir düşünce olarak değerlendirileceğini savunmuştur.³ Bellarmine astronomik bir modeli, bir hipotez olarak değerlendirmek gerektiğini; astronomiye dair bir modelin gerçekliği yansıtamayacağını fakat sadece görüntüyü kurtarıp kurtarmadığına veya görüntüyü diğer modellerden daha iyi kurtarıp kurtarmadığına göre değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Kendisi konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

Dünya'nın hareket ettiğini ve Güneş'in hareketsiz durduğunu kabul etmek suretiyle, bütün görüngülerin dış merkezli düzenekler (eccentrics) ve dış tekerleme eğrileri (epicycles) varsaymaya kıyasla daha iyi kurtarıldığının söylenmesinde tehlike yoktur; ve bir matematikçi için bu yeterlidir. Bununla birlikte, aslında Güneş'in evrenin merkezinde olduğunu ve doğudan batıya dönmeक्सizin sadece kendi etrafında döndüğünü ve Dünya'nın üçüncü kürede olduğunu ve büyük bir hızla Güneş etrafında döndüğünü doğrulamayı

3 Bu konuyla ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz. Robert Bellarmine, "Cardinal Bellarmine's Letter to Foscarini", *The Essential Galileo*, çev. Maurice A. Finocchiaro (Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc., 2008), 146–148.

istemek farklıdır; bu çok tehlikeli bir şeydir, büyük ihtimalle sadece bütün skolastik filozofları ve teologları rahatsız etmekle kalmaz fakat Kutsal Kitap'ı yanlış betimleyerek Kutsal İnanç'a da zarar verir.⁴

Astronomiye veya genel olarak bilime yönelik bu tutum araçsalcılık (instrumentalizm) olarak bilinmektedir. Bununla birlikte, doğa felsefesi ve matematiksel bilimler arasındaki Aristocu ayrıma göre; Dünya'nın merkezde olup olmadığı ya da kendi etrafında dönüp dönmediği, gezegenlerin dairesel hareket yapıp yapmadığı vb. konular astronomlar tarafından değil, fizikçiler (doğa filozofları) tarafından ele alınır.⁵ Astronomlar, dairesel hareket yaptığı kabul edilen gezegenlerin hareketlerinde görünen sapmaları açıklamak için modeller oluştururlar. Zira Dünya'dan bakıldığında gezegenlerin hareketleri, dairesel bir yapı sergilememektedir. Gezegenlerin bu hareketleri, görünen hareketlerdir; gerçek hareketleri değildir. Çünkü gerçek hareketleri dairesel olmalıdır. O açıdan bir astronom, bu görünen hareketleri dairesel hareketlerle açıklamaya çalışır ve bunu yaptığında görüntüyü kurtarmış olur.⁶ Hangi model görüntüyü daha iyi kurtarıyorsa o model diğerlerinden daha iyi kabul edilmekte ve astronomik hesaplamalarda daha kesin sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır.

Feyerabend Bellarmine'in temel hakikatleri belirlemeyi felsefe ve teolojiye tahsis ettiğini, bilime ise en fazla araçsalcı bir rol verdiğini ileri sürmektedir.⁷ Oysa bu doğru değildir zira Bellarmine ve Kilise genel olarak bilime yönelik araçsalcı bir tutum sergilememektedir. Onlar sadece astronomi alanında araçsalcıdır, doğa felsefesi yani fizik alanında ise araçsalcı değil, gerçekçidirler.⁸ Araçsalcılık, gerçekçilik (realizm) ve de Bellarmine ile

4 Bellarmine, "Cardinal Bellarmine's Letter to Foscarini," 146.

5 Doğa felsefesi ve matematiksel bilimler arasındaki disiplinler ayrımı ile ilgili olarak bkz. Ünsal Çimen, "Kopernik'in *De Revolutionibus*'u için Osiander'in Yazdığı Önsözün Araçsalcı Bir Yorumu: Bir Yeniden Değerlendirme", *Felsefelogos*, 72 (2019), 149–152. Ayrıca bkz. Robert S. Westman, "The Astronomer's Role in the Sixteenth Century: A Preliminary Survey", *History of Science*, 18 (1980), 105–147; Richard D. McKirahan Jr., "Aristotle's Subordinate Sciences", *The British Journal for the History of Science*, 11(3) (1978), 197–220.

6 On altıncı yüzyıl astronomisinde araçsalcı ve gerçekçi yaklaşımlar için bkz. Peter Barker & Bernard R. Goldstein, "Realism and Instrumentalism in Sixteenth Century Astronomy: A Reappraisal", *Perspectives on Science*, 6(3) (1998), 232–258. Ayrıca bkz. Gad Freudenthal, (2009). "<Instrumentalism> and <Realism> as Categories in the History of Astronomy: Duhem vs. Popper, Maimonides vs. Gersonides", *The Significance of the Hypothetical in the Natural Sciences*, ed. Michael Heidelberger & Gregor Schiemann (Berlin: De Gruyter, 2009), 269–294; Pierre Duhem, *To Save the Phenomena: An Essay on the Idea of Physical Theory from Plato to Galileo*, çev. Edmund Dolan (Chicago: University of Chicago Press, 2015).

7 Bkz. Paul Feyerabend, *Farewell to Reason* (London: Verso, 1993), 254.

8 Richard Westfall, Pierre Duhem'i Kardinal Bellarmine'in araçsalcı tutumunu Foscarini'ye yazdığı me-

Kilise'nin sadece astronomi alanında araçsalcı oldukları konusunda buraya değin yapılan açıklamalar, bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümleri için okuyucuya bir temel oluşturmaktadır.

Feyerabend'in Galileo, Bellarmine ve Kilise'ye dair iddialarındaki bazı yanlış ve çelişkileri ortaya koymayı amaçlayan bu makalenin ilk bölümünde; Feyerabend'in Galileo'yu, düşüncelerini başkalarına zorla dayatan biri olarak tanımlaması tartışılmaktadır. İkinci bölümde, Galileo'nun gerçekliği belirlemede insani ilgilere duyarsız kaldığına ve Kutsal Kitap'ı gerçekliğin sınır koşulu olarak kabul etmediğine dair Feyerabend'in iddialarının doğru olmadığı ileri sürülmektedir. Ve son olarak üçüncü bölümde, Galileo'nun kutsanmış, iyi bir hayatı güvenceye alan düşüncelerden saptığı; Kilise'nin ise kutsanmış bir hayatı savunmak için Galileo'yu cezalandırdığı yönünde Feyerabend'in ileri sürdüğü savların yanlışlığı ortaya konulmaktadır.⁹

Bellarmino, Galileo ve Çoğulculuk

Feyerabend, bilgiyi elde etme sürecinde alternatif düşüncelere de yer vermeyi savunan, çoğulcu bir yaklaşımı benimsemek gerektiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte, ona göre Galileo sadece araştırmasının sonuçlarını yayımlama özgürlüğünü talep etmemiş, onları başkalarına zorla kabul ettirmeyi de istemiştir. Feyerabend'in konuyla ilgili beyanı şu şekildedir:

Galileo sadece elde etmiş olduğu sonuçları yayımlama özgürlüğü talep etmedi, bu sonuçları başkalarına zorla kabul ettirmek istedi. Bu bakımdan bilimin birçok modern elçisi kadar saldırgan ve totaliterdi – ve onlar kadar bilgisizdi. Astronomların (ve onların rehberliğini kabul eden fizikçilerin) özel ve çok sınırlı yöntemlerinin Hakikat ve Gerçekliğe ulaşmanın doğru yolu olduğunu sorgusuz sualsiz öylece kabul etti.¹⁰

kupta fark etmesine rağmen, Bellarmine'in bu mektupta görülebilen gerçekçi tutumunu gözden kaçırdığı için eleştirir ki, bu çok doğru bir eleştiridir, bkz. Richard S. Westfall, *Essays on the trial of Galileo*, (Vatican City: Vatican Observatory Publications, 1989), 16–17; ayrıca bkz. Maurice A. Finocchiaro, *Defending Copernicus and Galileo: Critical Reasoning in the Two Affairs*, (New York: Springer, 2010), 278. Bellarmine'in araçsalcı tutumu astronomiye dair bir tutum iken, onun gerçekçi tutumu ise fiziğe yöneliktir. Dünya'nın merkezde olması fiziğe dair bir konudur; bir astronom, araçsalcı bir tutumla Güneş merkezli bir model tasarlayabilir fakat merkezde Güneş'in mi yoksa Dünya'nın mı olduğu konusu fiziğin alanına girer. Bellarmine'in yer merkezli evrenin gerçekliğine yönelik tutumu fizik ile alakalıdır, astronomi ile değil. Bu konudaki açıklamalarımız için ayrıca bkz. Çimen, "Kopernik'in *De Revolutionibus*'u için Osiander'ın Yazdığı Önsözün Araçsalcı Bir Yorumu: Bir Yeniden Değerlendirme", 154–155.

9 Maurice A. Finocchiaro'nun, Feyerabend'in Galileo vakasına yaklaşımına dair eleştirileri için ayrıca bkz. Maurice A. Finocchiaro, *On Trial for Reason: Science, Religion, and Culture in the Galileo Affair*, (Oxford: Oxford University Press, 2019), 171–224. Feyerabend'in *Yönteme Karşı* adlı eserinde Galileo'nun bilimsel yöntemi hakkındaki görüşlerine dair bir eleştiri için de bkz. Alan Chalmers, "The Galileo that Feyerabend Missed: An Improved Case Against Method", *The Politics and Rhetoric of Scientific Method: Historical Studies*, ed. John A. Schuster & Richard R. Yeo (Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1986), 1–32.

10 Feyerabend, *Farewell to Reason*, 249.

Görüldüğü üzere Feyerabend, Galileo'nun elde ettiği sonuçları başkalarına zorla dayattığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla onun Galileo'yu bir zorba (totaliter) olarak gördüğü çıkarımına varılabilir.¹¹ Feyerabend'in bilgiye ulaşmada alternatif yöntemlere de yer verilmesini savunmasından söz etmiştik; o bakımdan kendisi, çoğulcu olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Feyerabend, Galileo'yu astronomların belirli ve sınırlandırılmış yöntemlerini kullanmak ile suçlamıştır yani Galileo'yu çoğulcu olmamakla itham etmiştir. Ancak geldiğimiz noktada, Feyerabend'in Galileo'yu çoğulcu görmediği için değil, ulaştığı bilimsel sonuçları başkalarına zorla dayattığı iddiasıyla totaliter (zorba) olarak tanımladığını ortaya koymaktayız. Bununla birlikte Feyerabend'in, Galileo'nun astronomların belirli ve sınırlandırılmış yöntemleri ile kendisini sınırlandırmış olduğu önermesi de doğruluk zemini bulmamaktadır. Çünkü Galileo'nun matematiksel fiziği, o dönem için yeni bir olgudur.¹² Galileo'yla Kopernik, Aristoteles'ten beri süregelen ve astronomların da kabul ettiği matematiksel bilimler ile doğa felsefesi ayrımını yok saymış; matematiği doğa felsefesinin başat aracı haline getirmişlerdir. Yani aslında Feyerabend'in iddia ettiği çok sınırlı ve özel yöntemlere sahip olan astronom ve fizikçilerin, o dönemde doğa felsefesi ile matematiksel bir bilim olan astronomi arasındaki Aristotelesçi disiplinel ayrımı benimseyen

11 Feyerabend'in, Galileo ile ilgili olarak, elde ettiği bilimsel sonuçları "başkalarına zorla kabul ettirmek istedi" demiş olmasından dolayı, onun Galileo'yu zorba olarak tanımlamış olduğunu söylemekte bir sakınca görmüyorum. Çünkü birine bir şeyi zorla kabul ettirmeye çalışmak zorbalıktır. Feyerabend, Galileo için saldırgan ve totaliter ifadelerini de kullanıyor ki, bu ifadeler de 'zorba' tanımıyla uyumludur. Nitekim totaliter (totalitarian) sözcüğü zorba (autocratic) anlamına da gelmektedir. Totalitarian sözcüğünün anlamı ile ilgili olarak bkz. "Totalitarian", dictionary.com, erişim 16 Kasım 2022, <https://www.dictionary.com/browse/totalitarian>.

12 Feyerabend her ne kadar bu konuşmasında Galileo'yu, o dönemdeki astronomların ve bu astronomların rehberliğini kabul eden fizikçilerin yöntemlerinin gerçeğe ulaşmak için yegâne yol olduğunu düşünmekle suçlasa da daha önceki eserlerinde Feyerabend, Galileo'nun, dönemindeki yöntem standardının sınırları dışına çıktığını, başarısının da buna bağlı olduğunu ifade etmiştir. Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*'de şunları söyler:

Özellikle Mach'ın öngördüğü türden bilimsel araştırmaların öndegelen özelliklerinden birisi, verili sınırları dikkate almamasıdır. Galileo, savlama yaparken o zamanın bilgisinin temel bir önvarsayımı olan gökbilim/fizik ayrımı diye bir şey sanki yokmuş gibi davrandı; Boltzmann, kinetik teorinin kapsamını belirlemek için mekanikten, fenomenolojik ısı teorisinden ve optikten alınmış düşüncelerden yararlandı; Einstein, özgül yaklaşıklıkları, fiziksel dünya görüşlerine ilişkin global ve çok "aşkın" bir taramayla birleştirdi; Heisenberg, sahip olduğu temel fikirlerin bazılarını *Timaios*'tan ve daha sonraları, Anaksimander'den aldı. Araştırmayı ilerletmek için metafizik ilkeler kullanılıyor, mantık yasaları ve yöntembilim standartları gereksiz kısıtlamalar, çok sayıda serüvenci ve "akıldış" anlayışlar oluşturdukları gerekçesiyle patırtısız gürlütüsüz askıya alınıyor (Paul Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, çev. Ahmet Kardam, (İstanbul: Ayrıntı, 1999), 263–264).

Bu konuda ayrıca bkz. Uğur Daştan, "Anarşist Galileo: Feyerabend'in Galileo Yorumu", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 75 (2022), 267; Himmət Hülür, "Bilimde Yöntemciliğin Reddi ve Çoğulculuk: Feyerabend'in Epistemolojik Dadaizmi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2) (2006), 203; Arda Umut Saygın, "Paul Karl Feyerabend'in Bilim Anlayışı", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1) (2016), 20; David Munchin, *Is Theology a Science? The Nature of the Scientific Enterprise in the Scientific Theology of Thomas Forsyth Torrance and the Anarchic Epistemology of Paul Feyerabend*, (Leiden: Brill, 2011), 167.

astronom ve fizikçiler olduğu çıkarımına varılabilir. Kopernik ve Galileo ise yeni bir yöntem izlemişlerdir ve bu yöntem o dönemde çok az kişi tarafından benimsenmiştir. Dolayısıyla o dönem için Galileo'nun yeni bir ses olduğunu vurgulamak mümkündür. Öte yandan onun, astronomların çok kısıtlı ve özel yöntemleri ile kendini sınırlanmış birisi olduğunu ileri sürmenin doğru kabul edilemeyeceği açıktır. Nitekim o dönemde Galileo'nun, matematiksel doğa biliminin en önemli kurucularından biri olarak kabul edilmesi mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte, Kopernik ve Galileo'nun yeni bir yöntem izlemesi, başkalarının farklı yöntemler kullanılmasına karşı oldukları anlamına da gelmemektedir. Galileo'nun, farklı yöntemler kullananlara yönelik –örneğin Aristoteles fiziğini devam ettirenlere yönelik– bilimsel ve felsefi tartışmalara girmek dışında herhangi bir tutumu olmamıştır. Bu gerçek, Galileo'nun eserlerinde kendisini göstermektedir. Geline noktada, bilgiye ulaşmada alternatif yolların kabul edilmesi gerektiğini savunan Feyerabend'in, o dönem için yeni bir yöntem kullanan Galileo'yu övmesiyle ilgili beklenti dahi oluşabilir. Oysa Feyerabend çoğulcu anlayışa sahip biri olarak, yeni bir yöntem kullanan Galileo'yu –hem de ortaya çıkartmış olduğu bilimsel sonuçları başkalarına dayatmak gibi bir tutum içerisinde olmamasına rağmen– bir zorba olarak görmüş; Kilise'nin ise “çok daha açık, dürüst ve kesinlikle daha rasyonel”¹³ olduğunu ileri sürmüştür. Peki, gerçekten öyle midir?¹⁴

Bellarmino, Kutsal Kitap'ın anlaşılmasında Kutsal Ruh'un temel alınması gerektiğini ifade etmiştir. Kutsal metinlerin Kutsal Ruh tarafından esinlendirilmiş olan kişilerce kaleme alınmış olmasını da buna gerekçe olarak göstermiştir. Kendisi durumla ilgili olarak, Havari Peter'dan şu sözleri aktarmıştır: “İlk olarak şunu anlayın, esinlenmiş hiçbir söz, bireysel yorumlamadan kaynaklanmaz. Çünkü esinlenmiş sözler hiçbir zaman insan çabasından kaynaklanmazlar; daha ziyade, Tanrı'nın kutsal adamları, Kutsal Ruh tarafından esinlenerek konuşmuşlardır.”¹⁵ Bellarmino, Aziz Peter'in bu sözlerini, bireylerin kutsal metinleri yorumlayamayacağı, bu yorumun sadece Kutsal Ruh tarafından yapılabileceği şeklinde anlamıştır. Bellarmino'nun bu tutumu aslında o dönemdeki Protestan akımına karşı bir tutumdur.

13 Feyerabend, *Farewell to Reason*, 255.

14 Feyerabend'in, Kilise'yi bağımsızlığı ve bazı rasyonel olmayan kabulleri desteklemesi sebebiyle eleştirdiğini biliyoruz. Bununla birlikte, farklı sebeplerden dolayı Kilise'yi desteklemektedir de: Feyerabend'a göre Kilise, insani ilgileri dikkate alarak gerçekliği belirlemiştir; Kutsal Kitap'ı gerçekliğin sınır koşulu haline getirmiştir; Galileo'yu cezalandırmak yoluyla ise Kilise, kutsanmış bir yaşamın koruyucusu olma görevini yerine getirmiştir. Bu konuya aşağıda ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

15 Akt. Robert Bellarmino, “Disputations on the Controversies over Christian Faith against the Heretics of the Day,” *Galileo, Bellarmino, and the Bible*, çev. Richard J. Blackwell (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1991), 191.

Çünkü Protestanlar, Kutsal Kitap'ın yorumunun herkes tarafından yapılabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Kutsal Kitap, Kutsal Ruh tarafından esinlendirilmiş olan yazarlar tarafından kaleme alınmıştır ki bunlar, Musa gibi peygamberler ve Paul gibi havarilerdir. O yazarlar hayatta olmadıklarına göre, Kutsal Kitap'ın açıklanmasında etkili olacak olan Kutsal Ruh nerede kendini göstermektedir? Bellarmine şu cevabı vermiştir:

Bu Ruhun genellikle birçok bireyde olmamasına rağmen, biz hâlâ onun kesinlikle Kilise'de yani bütün Kilise'nin en yüksek papazınca kurulmuş bir piskoposlar konsilinde ya da en yüksek papazla birlikte diğer papazlara ait bir konsilde bulunabileceğini savunuyoruz. Burada en yüksek piskopos ve konsiller hakkında bir tartışmaya, bir şeyi tek başına papanın mı yoksa tek başına bir konsilin mi tanımlayabileceğine dair bir tartışmaya girmek istemiyoruz. Buna yeri geldiğinde değineceğiz. Burada daha ziyade, genel olarak Kutsal Kitap'ın doğru anlamının ve bütün ihtilafların yargıcının Kilise, yani tüm Katoliklerin üzerinde anlaştığı ve Trento Konsili 4. oturumunda açık bir şekilde belirtilen bir konsil ile papa olduğunu söylüyoruz.¹⁶

Görüldüğü üzere, bu ruh, Katolik Kilise bünyesindeki bir piskoposlar konsilinde tezahür etmektedir. Bellarmine, Kutsal Kitap'ı yorumlayan Kutsal Ruh'un bir piskoposlar grubunda tecelli etmiş olduğuna inanmayanları ise sapkın olarak ilan etmiştir. Kilise'ye göre, tüm bireylerin Kutsal Kitap'ı yorumlayabileceği –ya da Kutsal Kitap'ı yorumlama yeteneği ile bilgisi olduğuna inandığı biri üzerinden bunu gerçekleştirebileceği– düşüncesi, sapkın bir düşüncedir. Bellarmine, bu konuda Luther'in şu sözlerine yer vermiştir:

Şu tavsiyeye kulak verin: ne Papa ne de Konsiller ne de başka bir kişi neyin inanca ait olduğuna karar verme ve saptama gücüne sahip değildir. Bu yüzden şunu söylemeliyim: Papa, sen konsillerle karar aldın; benim şimdi bunu kabul edip edemeyeceğime karar vermem gerekiyor. Neden? Çünkü sen, beni temsil etmiyorsun ve öldüğümde benim için cevap vermeyeceksin. Ve sadece tinsel bir kişi yanlış bir öğretiyi yargılayabilir. Bu sebeple, konsillerin neye inanılacağını saptayabileceğini ve karar verebileceğini söylemek deliliktir; çünkü sıradan ilahi bir tini fark eden kimse genellikle yoktur.¹⁷

Protestanlar, Kutsal Kitap'ı yorumlama hakkını piskoposlar konsilinde değil, bireysel ruhlarda görürken; Bellarmine ve Kilise, Kutsal Kitap'ı yo-

16 Bellarmine, "Disputations on the Controversies over Christian Faith against the Heretics of the Day," 191.

17 Akt. Bellarmine, "Disputations on the Controversies over Christian Faith against the Heretics of the Day," 192.

rumlama hakkını bireye vermek istememiş ve bu hakkın Kilise'deki bir grup piskoposun elinde olması gerektiğinde ısrar etmiştir. Feyerabend'in çelişkisi ise şurada yatmaktadır: O, kendisini çoğulcu olarak tanımladığı halde, Kutsal Kitap'ı yorumlama hakkını sadece kendilerinde gören piskopolar grubunun tavrını totaliter olarak yorumlamazken, Galileo'yu totaliter olarak nitelemiştir.

İnsani İlgiler ve Gerçeklik

Feyerabend, gerçeklik ile Kilise'nin ilişkisi üzerine şunları söylemiştir:

...Kilise, insani ilgileri dikkate alarak gerçekliği belirlediğinde sadece doğru yolda değildi fakat olgular ve değerler arasında keskin bir sınır çizen ve daha sonra da olgulara ve böylece de gerçekliğe ulaşmanın tek yolunun bilimin değerlerini kabul etmek olduğunu sorgusuz sualsiz kabul eden bazı modern bilim insanlarından ve filozoflardan önemli ölçüde daha akılcıydı.

Galileo'nun zamanında insani ilgilerin tartışılması için önemli bir kaynak Kutsal Kitap'tı – bu konumunu günümüzde de devam ettirmektedir.¹⁸

Görüldüğü üzere Feyerabend, Kutsal Kitap'ın insani ilgilerin önemli bir kaynağı olduğunu ve bu ilgilerin Kilise tarafından gerçekliği belirlemede kullanıldığını savunmuştur. Feyerabend'a göre Kilise, insani ilgileri dikkate alarak gerçekliği belirlerken; Galileo ve modern bilim insanları bunu yapmaz. Yukarıdaki alıntıda Feyerabend, Galileo'nun ismini zikretmemesine rağmen onu da modern bilim insanları gibi gerçekliği sadece bilimin değerleri ile belirlemeye çalışmakla suçlamıştır. Oysa Galileo, gerçekliği sadece bilim ile belirleyen birisi olmamıştır. Galileo, Katolik bir Hristiyandır ve gerçeğin iki kaynağı olduğunu kabul ederek şunları ifade etmiştir:

...iki hakikat birbiri ile asla çelişmez, bilge yorumcuların görevi, açık duyu deneyimi veya zorunlu kanıtlamalar yoluyla zaten şüphe duymadığımız ve emin olduğumuz fiziksel sonuçlarla bağdaşan kutsal metinlerin gerçek anlamlarını bulmak için çabalamaktır.¹⁹

Galileo'nun bu sözlerinde iki hakikat ile kastettiği; doğa kitabı yani Tanrı'nın Eseri ile Kutsal Kitap yani Tanrı'nın Sözü'dür ve bu iki hakikat birbiri ile çelişmemektedir.

¹⁸ Feyerabend, *Farewell to Reason*, 253.

¹⁹ Galileo, "Letter to Castelli", *The Essential Galileo*, çev. Maurice A. Finocchiaro (Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc., 2008), 105.

Feyerabend ise gerçeğin iki kaynağını kabul etmeyi, Kutsal Kitap'ı gerçeğin sınır koşulu olarak kabul etmek şeklinde ifade etmiş ve şöyle demiştir: "Kutsal Kitap'ın en başta gelen koruyucusu ve yorumcusu olan Kilise, onu gerçekliğin sınır koşulu haline de getirmiştir."²⁰ Ardından Newton'ın bu sınır koşulunu kabul ettiğini ileri sürmüştür:

Katolikliğe karşı olan Newton, bu sınır koşulunu yine de çok ciddiye almıştı. Newton'a göre, araştırma iki kaynaktan faydalanmak durumundadır: Tanrı'nın Eseri yani muhteşem evren ve Tanrı'nın Sözü yani Kutsal Kitap.²¹

Kutsal Kitap'ın sınır koşulu olması, doğa biliminin önermelerinin Kutsal Kitap ile çelişmeyeceği anlamına gelmektedir. Fakat Feyerabend'in gözden kaçırdığı şey, yukarıda bahsettiğimiz üzere, Galileo'nun da Kutsal Kitap'ı bir sınır koşulu olarak kabul etmesidir. Feyerabend bunu ya bilmiyor ya da bilmezden geliyor olmalıdır çünkü aksi halde Galileo'yu, gerçekliği sadece bilim ile belirleyen biri olmakla suçlayamayacaktır.

Kilise'nin bilim (astronomi hariç) ve felsefede gerçekçi tutuma sahip olmasını ve insani ilgilerin en önemli kaynağı olan Kutsal Kitap'ı bilim ve felsefeyi kullanarak yorumlamasını dikkate aldığımızda, Kilise ile Galileo'nun bir farkı olmadığı çıkarımına varılabilir. Nitekim astronomi hesaplamaları için farklı modellerin hipotez olarak kabul edilip kullanılmasına olumlu yaklaşan Kilise, evrenin yer merkezli olduğu konusunda gerçekçidir çünkü bu konu zaten astronominin değil, fiziğin konusudur. Galileo ise Güneş Merkezlilik'in evrenin gerçek yapısı olduğuna inanmıştır ve Kutsal Kitap'ın da bununla çelişmediğini ileri sürmüştür. Böylece hem Galileo hem de Kilise, aslında insani ilgilerin kaynağı olan Kutsal Kitap'ta yer verilmiş bir doğa olgusunu açıklamak için bilimi –yani doğa felsefesini– gerçekçi bir tutumla kullanmıştır. Aralarındaki fark ise Kilise'nin Yer Merkezli Model, Aristoteles fiziği ve Kutsal Kitap'ın lafzi yorumunda karar kılması; Galileo'nun da Güneş Merkezlilik, yeni matematiksel fizik ve Kutsal Kitap'ın mecazi yorumunda ısrarcı olması konularına dayanmaktadır ki farklı yollar kullanarak farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Dolayısıyla, bilgi elde etme sürecinde alternatif yollara da yer verilmesini isteyen çoğulcu tutumun taraftarı Feyerabend'in, Galileo'yu Kilise'den farklı bir yol izlediği için suçlaması çelişkili bir tutum oluşturmaktadır. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği üzere, Feyerabend'in, Galileo'nun Kutsal Kitap'ı sınır koşulu olarak kabul etmediğini ileri sürmesi doğru değildir.

²⁰ Feyerabend, *Farewell to Reason*, 253.

²¹ Feyerabend, *Farewell to Reason*, 253.

Kutsanmış Bir Hayat ve Galileo

Feyerabend, Bellarmine'in Güneş Merkezlilik Modeli'ni kabul etmemekte haklı olduğunu düşünmektedir çünkü ona göre, günümüzdeki bilim felsefecilerinin çoğu da Kopernik Modeli'nin zayıflığı konusunda Bellarmine'e katılacaklardır.²² Feyerabend'in, Kopernik Modeli'nin zayıflığı ile ilgili düşüncesine araçsalcı açıdan yaklaştığımızda; Kopernik'in modeli, görüntüyü Batlamyus'un modelinden daha iyi kurtarmaktadır. Yer Merkezli Model'i kabul etmiş Kilise dahi Kopernik'in modelinin görüntüyü daha iyi kurtardığı konusunda hakkını teslim etmiş ve bu modeli bir hipotez olarak kabul ederek, kutsal günlerin tespitine yönelik hesaplamalarda kullanmıştır.

Kilise'nin araçsalcı yaklaşımını öven Feyerabend'in, kendisiyle tutarlı olmak için, görüntüyü Yer Merkezli Model'den daha iyi kurtarmasından dolayı Kopernik Modeli'nin daha başarılı olduğunu ileri sürebilme imkânı bulunmaktadır. Fakat o, bir astronomi modelini ele alırken araçsalcılığı değil de bu modelin sıradan insanın dünya tasavvuruna uygunluğunu ölçüt olarak kullanmış görünmektedir. Aristotelesçi Yer Merkezli Model ve daha genel olarak Aristoteles fiziği, sıradan insanın dünya tasavvuruna ve Kilise'nin kozmolojisine daha uygun düşmektedir. Bu açıdan Feyerabend, Aristoteles'e Galileo'dan daha büyük bir önem atfeder zira onun kozmolojisiyle fiziğinin, insanın dünya tasavvuru ile daha uyumlu olduğu düşüncesini taşımaktadır. Dolayısıyla Feyerabend'a göre, insani ilgileri dikkate alarak gerçekliği oluşturan ve bu gerçekliğin de savunucusu olan Kilise, Aristoteles fiziğinden çıkan Yer Merkezli Model'i savunmakla daha akılcı davranmış olmaktadır. Oysa Feyerabend'in dikkate alması gereken şöyle bir husus da bulunmaktadır: Aristoteles, dünya merkezlilik söz konusu olunca sıradan insanın dünya tasavvuruna Galileo'dan daha yakındır ancak ruhun ölümsüzlüğüne ve evrenin sonradan yaratıldığına inanmamasından dolayı sıradan insanın dünya tasavvurundan o denli uzak düşmektedir. Galileo ise ruhun ölümsüzlüğüne ve evrenin yaratılmış olduğuna inandığı için bu konularda sıradan insanın dünya tasavvuru ve Kilise ile daha uyumludur. Galileo'nun Kilise ile daha uyumlu olan bu düşüncelerinin, Hristiyanlığın Kurtuluş öğretisiyle yani Kutsal Kitap'ın ahlaki yanıyla yakından ilişkili olduğunu da belirtmeliyiz. Dolayısıyla Feyerabend'in, Galileo'nun sıradan insanın dünya tasavvuruna uygun bulunan bu türden görüşlerini de dikkate alması gerektiği çıkarımına varılabilir.

Feyerabend, Kopernikçi görüşe yapılan itirazı sapkınlık açısından da ele almış ve sapkınlığı, "İnsan varoluşunun niteliğiyle ilgili bir itiraz... çok yönlü

22 Bkz. Feyerabend, *Farewell to Reason*, 257.

ve kutsanmış bir hayatı güvenceye alan eylem, tavır ve düşüncelerden sapma"²³ olarak tanımlayarak şöyle demiştir: "Böylesi bir sapma bazen bilimsel araştırma tarafından cesaretlendirilebilirdi ve cesaretlendirildi. Bu yüzden bilimsel gelişmelerin sapkın sonuç ve içermelerinin incelenmesi gerekti."²⁴ Feyerabend'in sapkınlığa yüklediği anlamın Galileo vakası ile örtüşmediği söylenebilir. Engizisyonun verdiği hükme bakıldığında, Güneş'in merkezde ve hareketsiz olduğu önermesi Kutsal Kitap ile çelişkili bulunduğu için sapkın bir düşünce olarak değerlendirilmiştir.²⁵ Yani Güneş merkezli bir modele inanmak ile "kutsanmış bir hayatı güvenceye alan eylem, tavır ve düşüncelerden" sapıldığı kabul edilmekte ve bu kararı Kilise'nin bünyesindeki bir grup din görevlisi vermektedir. Feyerabend, Kilise'nin Güneş Merkezlilik Modeli'ni Kutsal Kitap'a aykırı görmesini ve bu yüzden de Galileo'yu cezalandırmasını, kutsanmış bir hayatı güvenceye alan bir eylem olarak gördüğü için haklı bulmaktadır. Feyerabend'a göre Kilise, ahenkli bir hayata can verme yeteneğinden yoksun olan bilimin dar ideolojisinin insanları ayartmasını engellemek için Güneş Merkezlilik Modeli'ni kabul etmemiş ve Galileo'yu da bu sebeple cezalandırmıştır.²⁶ Ona göre bilim, iyi bir hayat oluşturmak için zayıf bir temeldir. Oysa Kutsal Kitap, kutsanmış ve iyi bir hayat için doğru reçeteyi sunmaktadır.²⁷

Kilise'nin savunduğu Hristiyanlığın ya da genel olarak Hristiyanlığın iyi bir hayat için doğru temel olup olmadığı tartışmaya açık olmakla birlikte; yaşamı anlamlandırma ihtiyacı göz önüne alınca, bilimden çok daha etkili olduğu bilim insanlarıncada kabul edilmektedir. Bilimin, insanların manevi ihtiyaçlarını doyurma ya da yaşamı anlamlandırma gibi bir iddiası da bulunmamaktadır. Bunun yanında, bilimsel çalışmaların sonuçlarının, yaşamı anlamlandırmada insanlara kısıtlı da olsa bir ufuk açtığı bilinmektedir. Feyerabend, Kutsal Kitap'ın Kutsal Roma Kilisesi tarafından yapılan yorumunda; kutsanmış iyi bir hayatın dökümünün bulunduğu varsayıldığını, Kutsal Roma Kilisesi'nin ise bu kutsanmış hayatın niteliğini gözetken bir kurum olduğunu ileri sürmektedir.²⁸ Ancak Feyerabend'in bu yaklaşımı, önemli bir hususun üstünü örtmektedir: Galileo bir Hristiyandır ve hem de Katolik bir Hristiyandır; Kopernik de Katoliktir. O dönemde Güneş Merkezlilik Modeli'ni kabul eden Foscarini, Tommaso Campanella ve daha başka pek çok düşünür de Hristi-

23 Paul Feyerabend, *Yönteme Karşı*, çev. Ertuğrul Başer (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 169.

24 Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 169.

25 Bkz. "Inquisition's Sentence", *The Essential Galileo*, çev. Maurice A. Finocchiaro (Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc., 2008), 289.

26 Bkz. Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 173.

27 Bkz. Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 170.

28 Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 170-171.

yandır. Güneş Merkezlilik Modeli'ni kabul etmese dahi Luther de Hristiyandır fakat Kilise'ye göre bir sapkındır. Gelinen noktada bu insanların, kutsanmış iyi bir hayatın önünde engel olup olmadığı sorusu sorulabilir. Kilise'nin sapkın gördüğü bu kişilerin iyi bir yaşama dair kabiliyetlerinin, Kilise'nin yorumuna tabi olanlardan daha eksik olarak mı kabul edileceği de ayrı bir sorudur. Kilise, Güneş Merkezlilik Modeli'ne inanmayı sapkınlık olarak değerlendirirken; Galileo, Kopernik, Foscarini, Campanella gibi düşünürlerin bu modeli kabul etmiş olmaları, onları böylesi kutsal bir yaşamın ve insani değerlerin dışına çıkarmamıştır. Güneş Merkezlilik Modeli'nin gerçekliğini kabul etmekle artık onlar Hristiyan olmadıklarını ilan etmemişlerdir.

Güneş Merkezlilik Modeli'nin Kutsal Kitap ile çeliştiği ileri sürüldüğü için, Feyerabend'a göre bu model, reçetesini Kilise'nin sunduğu kutsanmış ve doğru bir yaşama dair güvenceyi tehlikeye atmaktadır. Bu sebeple de Kilise'nin Güneş merkezli evren öğretisine geçit vermemesi gerekmiştir. Aksi taktirde Kilise'nin, "insani ve insanüstü değerlerin koruyucusu" sıfatına ağır bir darbe vuracağı düşünülmektedir.²⁹ Bizim bu konudaki itirazımız; Feyerabend'in, Kutsal Kitap'ın Kilise'deki bir konsil ile papaya ait yorumunu kutsanmış iyi bir yaşamın güvencesi olarak görerek, Güneş Merkezlilik Modeli'nin böylesi bir yaşamı altüst edeceği düşüncesiyle ilgilidir. Feyerabend, Kilise'nin Galileo'ya tutumunu haklı görmüştür çünkü ona göre Kilise, kutsanmış iyi bir yaşamın güvencesi kimliğiyle bilimsel bir kuramın böylesi bir yaşama zarar vermesini engellemiştir. Gelinen noktada şu soru sorulabilir: Acaba Kilise'nin Galileo'yu cezalandırmaktaki amacı, Feyerabend'in ileri sürdüğü gibi kutsanmış iyi bir yaşamı korumak mıdır; yoksa elinde bulundurduğu gücü, yani Kutsal Kitap'ın tek yorumcusu olma ayrıcalığını ne doğa filozoflarına ne de tek tek insanlara kaptırmamak mıdır?

Sonuç

Bu çalışmada, Feyerabend'in Galileo'yu bir zorba ve Bellarmine ile Kilise'yi ise böylesi bir zorbaya direnen özgürlük savaşçıları gibi betimlemiş olmasına bazı eleştiriler getirilmiştir. Bellarmine ve Kilise, Kutsal Kitap'ı yorumlama hakkının sadece papa ile bir piskoposlar konsilinin elinde bulunabileceğini savunmuştur. Bilginin elde edilmesinde farklı yolların olması gerektiğini ileri süren Feyerabend'in ise sadece farklı yollardan değil, farklı insanlardan da söz etmesi; Kutsal Kitap'ı yorumlama hakkının hiç kimse ile sınırlandırılmayacağını, herkesin buna hakkı olması gerektiğini savunması beklenebilecekken o, bilgiye ulaşmak için kullanılan yöntemlere sınır getirilmesine karşı olmasına rağmen, Kutsal Kitap'ın hakikatine sadece bir grup

²⁹ Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 173.

piskoposun ulaşabileceği iddiasına karşı çıkmamıştır. Feyerabend'in bu tutumunun, kendisinin savunduğu çoğulculuk ile bağdaşmadığı görülmektedir.

Feyerabend'in, Galileo ile ilgili birçok eksik bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Galileo'nun, Kutsal Kitap'ı bir sınır koşulu olarak kabul ettiğini bilmiyor görünmektedir. Kutsal Kitap'ın sınır koşulu olarak kabul edilmesi, felsefe ya da bilimsel önermelerin Kutsal Kitap ile çelişmeyeceği anlamına gelmekte ve Galileo da bunu kabul etmektedir. Fakat Kilise'nin aksine, Güneş Merkezilik Modeli'nin Kutsal Kitap'taki açıklamalar ile daha uyumlu olduğunu ileri sürmüş ve bunun için de Kutsal Kitap'ın mecazi yorumunu yapmıştır. Kilise ise lafzi yorumda ısrar etmiştir. Böylece Kilise ve Galileo, Kutsal Kitap'ın yorumunda farklı yolları izlemiştir: Galileo, Kilise'den farklı olarak Aristoteles fiziği yerine yeni matematiksel fiziği ve lafzi yorumlama yerine mecazi yorumlamayı kullanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Feyerabend'in Galileo'yu zorbalıkla suçlamasının, kendisinin çoğulculuk düşüncesine uygun olmayan bir tutum olduğu anlaşılmaktadır.

Galileo'nun Kutsal Kitap'ı bir sınır koşulu olarak kabul ettiği bilgisinin Feyerabend'da karşılık bulmaması, onu başka bir hataya da sürüklemiştir. Böylelikle Galileo'yu, gerçekliği oluştururken bilimin değerlerinden başka bir değer tanımamakla suçlamıştır. Oysa elde ettiği bilimsel sonuçların Kutsal Kitap ile çelişmez olduğunu kabul eden Galileo, Kutsal Kitap'ı bir sınır koşulu olarak da kabul etmiş olmaktadır. Kutsal Kitap'ı bir sınır koşulu olarak kabul eden Galileo, gerçekliği sadece bilimin açıklayacağını düşündüğü maddi boyutu ile ele almamış, Kutsal Kitap'ın sağladığı maneviyatı da kabul etmiştir. Dolayısıyla, Kutsal Kitap'ın insani ilgilerin en önemli kaynağı olmasından yola çıkıldığında, Galileo'nun bu insani ilgilere duyarlı kaldığı iddiasının temelsiz olduğu açıktır.

Öz

Gerçeğin Tahakkümü: Feyerabend, Bellarmine ve Galileo

Paul Feyerabend, *Galileo ve Gerçeğin Tahakkümü* ismiyle yayımlanmış konuşmasında, Galileo'yu, düşüncelerini başkalarına dayatma yoluna giden bir zorba olarak tanımlamıştır. Kilise'nin; insani ilgileri göz önüne alarak bir gerçeklik oluşturduğunu ve Galileo'yu cezalandırmak suretiyle bu gerçekliği savunabildiğini, böylece kutsanmış bir yaşamın güvencesi haline geldiğini ileri sürmüştür. Bu makalede, Feyerabend'in bahsi geçen konuşması üç yönden eleştiriye tabi tutulmaktadır: İlk olarak, Feyerabend'in Galileo'yu düşüncelerini başkalarına zorla dayatan biri olarak görmesi haklı değildir; ikinci olarak, gerçekliği belirlemede Galileo insani ilgilere duyarlı değildi çünkü Galileo da Kutsal Kitap'ı gerçekliğin bir sınır koşulu olarak kabul ediyordu; ve son olarak Galileo, kutsanmış iyi bir hayatı güvenceye alan düşüncelerden sapmamıştı.

Anahtar Kelimeler: Feyerabend, Bellarmine, Galileo, Aristoteles, Güneş Merkezilik, Yer Merkezilik

Abstract

The Tyranny of Truth: Feyerabend, Bellarmine, and Galileo

In his published speech, *Galileo and the Tyranny of Truth*, Paul Feyerabend defines Galileo as a tyrant who imposes his thoughts on others. He asserts that the Church established a reality by considering human concerns, and that by punishing Galileo, the Church could defend this reality, so becoming the guarantor of a blessed life. In this article, Feyerabend's aforementioned speech is criticized in three ways: firstly, Feyerabend's view of Galileo as someone who imposed his thoughts on others is unfair; secondly, Galileo was not indifferent to human concerns in determining reality because Galileo, as well, accepted the Bible as a boundary condition of reality; and finally, Galileo did not deviate from the ideas that guarantee a blessed good life.

Keywords: Feyerabend, Bellarmine, Galileo, Aristotle, Heliocentrism, Geocentrism

Kaynakça

- Barker, Peter & Bernard R. Goldstein. "Realism and Instrumentalism in Sixteenth Century Astronomy: A Reappraisal", *Perspectives on Science*, 6(3), (1998): 232–258.
- Bellarmino, Robert. "Disputations on the Controversies over Christian Faith against the Heretics of the Day", Galileo, Bellarmine, and the Bible, trans. Richard J. Blackwell, 187–193. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1991.
- Bellarmino, Robert. "Cardinal Bellarmine's Letter to Foscarini", *The Essential Galileo*, trans. Maurice A. Finocchiaro, 146–148. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc., 2008.
- Chalmers, Alan. "The Galileo that Feyerabend Missed: An Improved Case Against Method", *The Politics and Rhetoric of Scientific Method: Historical Studies*, ed. John A. Schuster & Richard R. Yeo, 1–32. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1986.
- Çimen, Ünsal. "Kopernik'in De Revolutionibus'u için Osiander'ın Yazdığı Önsözün Araşsal Bir Yorumu: Bir Yeniden Değerlendirme", *Felsefelogos* 72, (2019): 147–159.
- Daştan, Uğur. "Anarşist Galileo: Feyerabend'in Galileo Yorumu", *Felsefe Dünyası Dergisi* 75, (2022): 263–297.
- Duhem, Pierre. *To Save the Phenomena: An Essay on the Idea of Physical Theory from Plato to Galileo*, trans. Edmund Dolan, Chicago: University of Chicago Press, 2015.
- Feyerabend, Paul. *Farewell to Reason*, London: Verso, 1993.
- Feyerabend, Paul. *Özgür Bir Toplumda Bilim*, çev. Ahmet Kardam, İstanbul: Ayrıntı, 1999.
- Feyerabend, Paul. *Yönteme Karşı*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Finocchiaro, Maurice A. *Defending Copernicus and Galileo: Critical Reasoning in the Two Affairs*, New York: Springer, 2010.
- Finocchiaro, Maurice A. *On Trial for Reason: Science, Religion, and Culture in the Galileo Affair*, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Freudenthal, Gad. "<Instrumentalism> and <Realism> as Categories in the History of Astronomy: Duhem vs. Popper, Maimonides vs. Gersonides", *The Significance of the Hypothetical in the Natural Sciences*, ed. Michael Heidelberger & Gregor Schiemann, 269–294. Berlin: De Gruyter, 2009.
- Galileo. "Letter to Castelli", *The Essential Galileo*, çev. Maurice A. Finocchiaro, 103–108. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc., 2008.
- Hodgson, Peter H. *Theology and Modern Physics*, Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2005.
- Hülür, Himmet. "Bilimde Yöntemciliğin Reddi ve Çoğulculuk: Feyerabend'in Epistemolojik Dadaizmi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(2), (2006): 199–218.

- Inquisition. "Inquisition's Sentence", *The Essential Galileo*, çev. Maurice A. Finocchiaro, 288–292. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc., 2008.
- McKirahan Jr., Richard D. "Aristotle's Subordinate Sciences", *The British Journal for the History of Science*, 11(3), (1978): 197–220.
- Munchin, David. *Is Theology a Science? The Nature of the Scientific Enterprise in the Scientific Theology of Thomas Forsyth Torrance and the Anarchic Epistemology of Paul Feyerabend*, Leiden: Brill, 2011.
- Saygın, Arda U. "Paul Karl Feyerabend'in Bilim Anlayışı", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), (2016): 16–24.
- Shank, Michael H. "That the Medieval Christian Church Suppressed the Growth of Science", *Galileo Goes to Jail and Other Myths about Science and Religion*, ed. Ronald L. Numbers, 19–27. Cambridge: Harvard University Press, 2009.
- Westfall, Richard S. *Essays on the trial of Galileo*, Vatican City: Vatican Observatory Publications, 1989.
- Westman, Robert S. "The Astronomer's Role in the Sixteenth Century: A Preliminary Survey", *History of Science* 18, (1980): 105–147.